

Vzdělanost versus nevzdělanost

Bohumír Blížkovský

Hubme nevědomost, aby nevědomost nezahubila nás.

J. Á. Komenský

Poslední šanci zmoudřet má lidstvo zřejmě počátkem příštího tisíciletí. Stupňující se hrozby ekologické i vzrůstající napětí mezi bohatnoucí menšinou a chudnoucí většinou světa varují: „Před sto lety označoval Masaryk moderní dobu za věk titanismu. Dnes se jako vhodnější metafora jeví věk *Titaniku*: parolodi odsouzené k záhubě, na níž však posádka a cestující berou na vědomí jen to, jak rychle a mohutně loď pluje, jakým privilegiem je být mezi cestujícími, jak bojovat o křesla.“ (E. Kohák: Člověk, dobro a zlo.)

Mnozí naši „neodpovědní odpovědní“ si podobné starosti nepřipouštějí. Filipiky proti Misomúsům – známá kázání Jana Blahoslava proti nepřítelům vzdělání – jsou tak znovu svrchovaně aktuální. Za 10 let, která brzy uplynou od Listopadu 1989, se České republice nepodařilo obnovit ani osvětovou roli demokratického státu. Ke zpochybňování lidského rozumu přispěl bohužel nejednou i naši čelní představitelé. Je snad původcem sociálního zla přemíra racionality? Nezpůsobuje rozmáhající se nepořádek spíše nedostatek moudrosti a bezmezná sobectví?

Zrod Československa – jehož 80. výročí právě vzpomínáme – doprovázela nebyvalá osvětová humanitně demokratická ofenzíva. Ne náhodou to byla právě československá reformní pedagogika, která dospěla již před šedesáti lety k demokratickému modelu jednotné vnitřně diferencované školy, který se v podstatě osvědčuje ve většině vyspělých zemí světa dodnes. My však nejsme již déle než půlstoletí schopni na tuto koncepci demokratické školy tvořivě navázat. Po Únoru 1948 se mocensky prosadila jednostranná unifikace, po Listopadu 1989 hrozí zase anachronická, neméně jednostranná segregace. Místo toho, aby se demokratický projekt společně, účelně diferencované školy kontinuálně zdokonaloval, zbavoval dílčích chyb, tak se – k naší škodě – z partikulárních ideologických důvodů jednostranně deformuje i odmítá.

Krátké ozvěny a obrody demokratické osvěty jsme zažili ještě po 2. světové válce, v reformních letech šedesátých a bezprostředně po Listopadu 1989. Česká společnost, zdecimovaná masívní abnormální „normalizací“, naléhavě potřebovala odpovědnou tvorbu odborných všenápravných koncepcí, podporu opravdové vzdělanosti, obnovu osvědčených hodnotových tradic humanitní demokracie a kritického realismu T. G. Masaryka. Místo

toho však brzy převládly tendence protichůdné a antiosvětové. „Plánománii“ vystřídal neméně primitivní „trhománie“ a slepá víra, že „trh vyřeší vše“. Historicky navozenou duchovní bídu tak prohlubuje vulgární materialismus, ultraliberalismus, hamižnost, uživačnost, bulvární zábava, korupce, obskurantismus, apatie, chaos, nihilismus i růst zločinnosti a násilí. Není divu, že v tomto klimatu splaskla i bublina vychvalované ekonomické transformace nemalým poklesem výkonnosti našeho rozděleného hospodářství.

Náprava není a nebude snadná. Mnohé hodnoty mezitím nahlodaly pahodnoty, vědu nahrazovala pavěda, kulturu pakultura, osvětu antiosvěta, pedagogiku antipedagogika. Zábrany zhoubných vlivů i negativního sociálního výběru nejsou dosud dostatečné. Donedávna jsme žili a leckde nadále žijeme v prostředí, v němž:

- chybí náležitá demokratická kontrola, odborná oponentura i nezbytný řád,
- pravda a dobro vítězí jen stěží,
- vedou i bloudící a zavádějící,
- napravují chyby i nekompetentní improvizátoři a pokřivení kazisvěti,
- se mýlí i přední hodnotitelé,
- bezohlední prospěcháři bývají úspěšnější než lidé poctiví a tvořiví,
- zloději křičí „chyťte zloděje“,
- šarlatáni získávají leckdy větší věhlas než lékaři, učitelé a další odborníci,
- vzdělávají i nedovzdělaní,
- učí budoucí učitele i ti, kteří nikdy na příslušných školách ani neučili,
- nachází uplatnění i „lumpenburžoazie“ a „lumpeninteligence“ schopná zlořády i obhajovat.

Nemalou rozkladnou roli plní pokleslá média. Účelové mixáže informací a dezinformací pokračují. Trvá falšování historie. Obhajují se i narkomani. Nejčtenější deník ČR nedávno pod titulkem „Zákaz drog je paradoxem našeho století“ napsal: „Moderní společnost, nechce-li se zpronevěřit sama sobě, nemůže zakázat sebedivnější výstřednost, ba i tu, která vede ke zmaru a smrti.“ Jiný amorální diletant v témže listě před časem vyhlásil, že „každá idea vede do Osvětí“. Etika i logika je opět na indexu. Postmoderní nedovzdělanci, chaoti, prospěcháři i nihilisté odmítnutím všelidských etických i logických norem „zdůvodňují“, že každý si může dělat, co chce. Svobodu zaměňují anarchií. Masarykův odkaz, „tolik svobody, kolik je možno, a tolik řádu, kolik je nutno“, se opět s nesnesitelnou lehkostí ignoruje. Zná jej ostatně málokdo.

Neuspokojivá je i bilance dosavadní oficiální polistopadové vzdělávací politiky ČSFR a ČR. Vzdělanost se neodpovědně podceňuje. Jednotlivé úpravy postrádají odborně fundovanou systémovou koncepci. Chybí

i dostatečná demokratičnost. Přístup k vyššímu vzdělání se stále omezuje na menší část populace. Kvalitativní reforma vnitřní pedagogické práce škol pro potřeby 21. století pořádně ještě nezačala.

Protikladné tendence nejsou ovšem jen u nás. Pronikají k nám i zvenčí. Svět, v němž na přelomu tisíciletí žijeme a do něhož vrůstáme, má řadu nových, donedávna neznámých nadějí i rizik. Vyznačuje se například:

- pronikavou gradací lokálních i globálních souvztažností,
- explozí zprostředkovaných a přejímaných informací. Lidé jsou na tyto mediální informace stále více odkázáni, aniž by je vždy dokázali náležitě kriticky hodnotit a využívat. Na jedno „zrno“ připadá v této záplavě zhusta stále více „plev“,
- mimořádně obtížným osvojováním adekvátní spolehlivé osobní orientace v komplikovaném světě.

Není divu, že *v přemíře nezvládnutých podnětů přibývá i novodobých negramotů*, lidí povrchních, celkově dezorientovaných. V této tvrdší prověrce neobstojí často ani leckteré méně kvalitní školní vzdělání. Absolvování dnešních středních i vysokých škol – zatížených nemalým balastem, verbalismem, formalismem, s nedostatečně náročným důrazem na základní výchovně vzdělávací hodnoty – již bohužel vždy nezaručuje náležitou orientaci v soudobém životě i světě. Neposkytuje vždy ani náležitou imunitu vůči nebezpečným vlivům, dezorientacím a manipulacím.

Podle převládajících prognóz může navíc během 20–25 let na produkci potravin a hmotných statků stačit jen 20 % obyvatelstva. Technologický pokrok tak otevírá možnost nebývalé koncentrace všech konstruktivních sil na kultivaci vnějšího i vnitřního světa člověka. Bude k tomu však dostatek vůle? Nepovede masová zahálka spíše k masovým neřestem? Nebudou mít lidé zbavení bezprostředního pracovního kontaktu s přírodně hmotným světem chudší osobní životní zkušenosti? Nebudou náchylnější k manipulacím? Nebude tvorbu hodnot vytlačovat jejich pouhá konzumace i destrukce? Nemůže virtuální realita suplovat i zatemňovat svět a život pravý, autentický? Americký futurolog A. Toffler varuje před možnou pandemií novodobé negramotnosti právem: „Budoucí analfabet se nepozná podle toho, zda umí číst a psát, ale podle toho, zda se umí učit, zda se dokáže spolehlivě orientovat v dynamické rozporuplné realitě novodobého světa.“

Otázky spojené se vzdělaností a hodnotovou orientací lidí v nejširším smyslu nabývají tak strategický, bytostný i existenční lidský význam. Nároky na pedagogické odborníky tím objektivně enormně vzrůstají. Zejména u nás tomu však dosud jejich odborný výcvik, gradace jejich tvůrčí profesionality, ocenění a organizace jejich práce ani jejich společenské postavení zdaleka neodpovídají. Až dosud ztráceli učitelé peníze i vážnost. Nápravný

a inovační potenciál školství v zemi Komenského leží z velké části ladem. Nemoci společnosti pronikají spíše do škol. Krizi prožívá i pedagogika. Obrat k lepšímu slibuje teprve program soudobé vlády ČR. Konečně snad dojde i na „revoluci hlav a srdcí“.

Máme-li obstát v celosvětové konkurenci, musíme se co nejdříve připojit k těm, kteří pokládají obecné rozvíjení tvůrčího lidského potenciálu za státní prioritu. Počátkem příštího tisíciletí přibude zřejmě výzva ještě náročnější, dalekosáhlejší i naléhavější. *Rýsuje se nový „kategorický imperativ všenápravy“ příliš egocentrických hodnotových orientací lidstva souvztažnou kultivací člověka a celého jeho světa pro život kvalitnější i trvale udržitelný.*

Odvěký zápas mezi lidskou vzdělaností a nevzdělaností, proti lidské omezenosti se zajisté úplně vyhrát nedá, nyní je však nutné vést jej rozhodněji i z důvodů existenčních. Dramatický závod mezi výchovou a úpadkem i možnou globální katastrofou již probíhá v nás i kolem nás. Dokáží lidé této – zřejmě poslední – historické šance konstruktivně využít? Je na tyto grandiózní úkoly připravena škola a pedagogika? Dokážeme probudit antropo-, socio- i ekogenní funkce výchovy patřičně a včas? Příznějme si, že k naznačeným obzorům dohlédne zatím málokdo. Anachronické redukce výchovy na záplavu verbálních informací, na pouhé vnější působení, jen na výchovu dětí a mládeže, jen na přípravu pro povolání nebo na pedocentrické hraní, jen na to, co lze exaktně zkoumat . . . více méně pokračují.

Je evidentní, že nová povaha a vzestupná spojitost problémů, před kterými stojíme, vyžaduje *novou kvalitu pedagogiky*, angažovanější, fundovanější i funkčnější, která krizi soudobé civilizace nepodléhá, ale účinně jí čelí hledáním perspektivních východisek celistvějším a otevřenějším teoretickým i praktickým vzděláváním a výchovou žádoucích hodnot.

Připomenu závěrem jen některé postuláty. Konkrétnější vymezení hlavních strategických směrů dalšího potřebného vývoje našich oborů obsahuje připojená literatura.

Problematika soudobého lidského života světa není dosud teoreticky náležitě zvládnutá, ani reflektovaná. V popředí našeho zájmu by měla být konkrétní analýza podmínek a trendů naší výchovy na prahu 21. století. O budoucím vzdělávání nelze ovšem zavrženě uvažovat bez kritické bilance dosavadního vývoje a stavu. Čím spolehlivější budou naše hodnotící kritéria, čím širší bude náš záběr, tím správnější budou naše prognózy.

Pedagogické vědy se nemohou vyčerpávat jen deskripcí a evaluací, musí mít i funkci normativní. Jde o kardinální vymezení perspektivních hodnotových hierarchií, uvážené řešení kurikulárních problémů, především jde o správný výběr i tvořivé rozvíjení základních výchovně vzdělávacích hodnot pro 21. století. Další podceňování minimálních výchovně vzdělávacích

cílů, obsahů a výsledků (tzv. pedagogických standardů) neohrožuje dnes jen řádné fungování školství, ochromuje již i základní funkce a nezbytný řád celého lidského společenství.

Potřebujeme pedagogiku schopnou tvořivě řešit celoživotní výchovu a vzdělávání osobnosti, skupin i společnosti v dimenzi národní, evropské i všelidské, v měřítku lokálním, regionálním i globálním. Měla by to být pedagogika funkčně kooperující s celým spektrem věd o člověku, společnosti i přírodě, včetně kritické filosofie a věd obecných, aby poznávala nezbytné kontexty a souvislosti, aby dokázala zkoumat nejen to, co je, ale i to, co býti má; aby byla vůči pedagogickému i lidskému dění kritičtější a nespokojovala se s dosaženou úrovní. Jde o pedagogiku:

- vycházející z konkrétních potřeb subjektivních i objektivních, respektující potřeby budoucí, soudobé i osvědčené hodnoty a tradice minulosti, lidskou svébytnost i vzájemnost, svobodu i řád;
- spojující tvůrčí teorii s tvůrčí praxí, učící se ze spolehlivých výzkumů i z ověřených zkušeností praktiků; zahrnující dimenze deskriptivní, evaluační, predikční, axiologické, normativní i implementární, propojující zřetelce poznávací, hodnotící i přetvářecí, teoretické i empirické, kauzální i finální, intencionální i funkcionální, exaktní i intuitivní, kvalitativní i kvantitativní, objektivní i subjektivní, dynamické i statické, celistvé i částečné, syntetické, analytické a komparativní, obecné i speciální a jedinečné, integrační i diferenciacní; zkoumající kontexty, vstupy i výstupy, stavy i procesy;
- neustále kultivující člověka a jeho svět, zvenčí i zevnitř.

Směřování k naznačeným metám předpokládá v první řadě podstatné zdokonalení i rozšíření přípravy pedagogických odborníků. Hlubší poznávání a účinnější optimalizace soudobých systémotvorných subjektivně objektových a cílově-prostředkově-podmínkových vztahů výchovy vyžaduje i obnovu kompetentních badatelských a koordinačních center pedagogických věd v národních akademiích.

Předneseno 14. 10. 1998 v Herlanech na konferenci UPJŠ v Košicích „Výchova a vzdělávání na přelomu tisíciletí“.

Literatura

- Blížkovský, B. *Systémová pedagogika*. Celistvější a otevřenější pojetí vzdělávání a výchovy. 2. vyd. Ostrava: Amosium, 1997. 315 s.
- Blížkovský, B. *Demokracie a odbornost; Jde o kontinuitu dobrého*. In *Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta k 80. výročí vzniku Československa*. 1. vydání. Brno: Konvoj, 1998. 536 s.

Adresa autora: Prof. PhDr. Bohumír Blížkovský, CSc., Milénova 12, 638 00 Brno